

סוג הבחינה: בגרות לבתי ספר על-יסודיים
 מועד הבחינה: קיץ תשס"ד, 2004
 מספר השאלון: 011202

מדינת ישראל
משרד החינוך התרבות והספורט

ה ב נ ה ו ה ב ע ה

2 יחידות לימוד

הוראות לנבחן

- א. משך הבחינה: שלוש שעות וחצי.
- ב. מבנה השאלון ומפתח ההערכה: בשאלון זה שני פרקים.
 פרק ראשון – הבנה – 50 נקודות
 פרק שני – הבעה – 50 נקודות
 סה"כ – 100 נקודות
- ג. חומר עזר מותר בשימוש: אין.
- ד. הוראה מיוחדת: הקפד על כתב ברור ועל תקינות הלשון, על כתיב נכון ועל פיסוק הגיוני.

כתוב במחברת הבחינה בלבד, בעמודים נפרדים, כל מה שברצונך לכתוב כטיוטה (ראשי פרקים, חישובים וכדומה).
 רשום "טיוטה" בראש כל עמוד טיוטה. רישום טיוטות כלשהן על דפים שמחוץ למחברת הבחינה עלול לגרום לפסילת הבחינה!

ההנחיות בשאלון זה מנוסחות בלשון זכר ומכוונות לנבחנות ולנבחנים כאחד.

בהצלחה!

פרק ראשון – הבנה (50 נקודות)

קרא את המאמר ואת שני הקטעים א-ב שאחריו, וענה על כל השאלות 1-6.

מאמר

נפילתו של חזון

(מעובד על פי מאמר מאת חנן סבר*, מפנה, ספטמבר 2003)

I

משברים התרחשו מדי פעם בתנועה הקיבוצית, אך זו הצליחה להתגבר על רובם ולהמשיך בדרכה. תמיד הייתה מוצאת דרך להתגבר עליהם ולעקוף קשיים, לא מעט בזכות העזרה הרבה שקיבלה ממוסדות המדינה, הודות להיותה חלוצה בהתיישבות, בביטחון ובמשימות לאומיות נוספות.

5 גם לנוכח הקשיים הכלכליים שצצו בשני העשורים האחרונים רווחה האמונה: "נתגבר גם עליהם!" להפתעת חברי הקיבוצים ולהפתעת רבים במדינה, אוהבים ויריבים, הפעם לא התגברה התנועה. במהירות מפתיעה היא החלה בתהליכי שינוי, ובתוך שנים מספר הפכו רוב היישובים הקיבוציים ליישובים קהילתיים (במידת שיתוף זו או אחרת) – הפיכה שהשאירה אלפים מחברי הקיבוץ בתחושה כבדה של "נפילת החזון".

10 השאלות המעיקות היו בעיקר אישיות: "על מה בזזנו את כל חיינו? מדוע השקענו את חיינו בחלום שלא ניתן להגשמה? איך לא חיינו לקראת מה אנחנו הולכים?" – כולן נשאלות בלב כואב ובהרגשת כישלון. לשאלות אלה יש לי רק תשובה אחת (ציבורית ואישית): השתתפנו יחד בניסיון חברתי מיוחד במינו, ניסיון ליצירת חברה ייחודית שהייתה יכולה להיות דגם לחברה האנושית כולה. הכישלון אינו צריך ואינו יכול להמעיט מערכו של ניסיון אנושי-חברתי גדול זה, וודאי שאינו צריך לפגום בחוויה האישית של כל מי שהיה שותף לו. 15 מכאן שאיש מחברי הקיבוצים ומקימיהם לא בזזו את חייו לריק, ואני מעז לומר שכל דרך חיים אלטרנטיבית ספק אם הייתה מעניקה משמעות רבה יותר לחייו.

בהמשך אנסה לבדוק את השאלה: מה גרם לנפילת החזון? גופים חברתיים עשויים להתפרק בגלל גורמים שונים: ארגוניים, כלכליים, וכן בשל יחסים אישיים, ניגוד אינטרסים וכדומה. במקרה שלנו נראה שההתפרקות והכישלון נבעו בראש ובראשונה מעצם הרעיון 20 הבסיסי של הקיבוץ, מהאידיאה עצמה. החזון היה שגוי; לא הייתה זו שגיאה שהיה אפשר לחזותה מראש, והניסיון עצמו ראוי להערכה רבה הודות לתעוזה ולאומץ שבו.

* חנן סבר הוא חבר קיבוץ יפתח.

II

מקובל לחשוב שהבסיס הרעיוני של הקיבוץ הוא השוויון. זו מחשבה מוטעית. דור המייסדים כבר הבין שאין שוויון מוחלט בין בני אדם בכל תחום שהוא. לכן הבסיס הרעיוני של הקיבוץ היה: "כל אחד תורם (עובד) כפי יכולתו ומקבל לפי צרכיו". מובן שבכך אין שוויון, אך יש מידה רבה של צדק חברתי. עם זאת, רעיון זה מעורר כמה שאלות: איך נגדיר את יכולתו של האדם ואיך נגדיר את צרכיו? הרי למושגים "יכולת" ו"צרכים" אין קריטריונים מוגדרים, ולכן אי-אפשר להתבסס עליהם.

בנוסף, החיים על פי רעיון בסיסי זה חייבים להיות מושתתים על כמה תכונות שהן נחלת מעטים: על אהבת הבריות ברמה גבוהה ביותר ועל אמון הדדי מוחלט. תכונות אלה אינן שכיחות בקרב בני אדם רגילים. בחברה רגילה יש ביקורת מתמדת של איש על רעהו, חטטנות, קנאה, צרות עין, לא מעט לשון הרע ולא מעט מתחים חברתיים.

סוג השוויון שנשמר יפה בקיבוץ היה "שוויון ההזדמנויות". זה התבטא בעיקר ב"חינוך המשותף": כל ילד קיבל הזדמנות לחינוך, להשכלה ולהתפתחות אישית בלי קשר למצבם האישי והכלכלי של הוריו. פערים חברתיים וכלכליים לא הונצחו לדורות, מכיוון שכל דור קיבל מחדש את ההזדמנות לעצב לעצמו את חייו.

הצלחת דרך החיים השיתופית של הקיבוץ הייתה מותנית בנכונותו של כל חבר לקבל על עצמו (מרצונו החופשי) את האידאליים הבסיסיים של הקיבוץ, וזה כמובן לא מעט. היה עליו לחיות במסגרת המחייבת את הפרט להיות תלוי בציבור שהוא חלק ממנו. היה עליו להיות מודע לכך שמאמציו והשקעתו בעבודה ובחברה לא יתרמו ישירות לאינטרסים שלו אלא בעקיפין בלבד. אם מאמציו יתרמו לשותפות וזו תתפתח ותרוויח, כלל חברי השותפות ירוויחו, והוא בתוכם. צריך להיות אידאליסט ברמה גבוהה מאוד, כדי שהטבה עקיפה כזאת תשמש מניע למאמץ ולהשקעה בעבודה. צריכה להיות גם רמה גבוהה של הכרה בכך שרכוש הציבור הוא גם שלי, ולכן עליי לשמור עליו ולמנוע ממנו נזקים. הזהות המתבקשת בין הפרט ובין הקיבוץ קשה למדי להשגה.

יצירת "אדם חדש" איננה רעיון מקורי של התנועה הקיבוצית. הוא הגיע אליה יחד עם צרור הרעיונות הסוציאליסטיים-מהפכניים שצמחו ברוסיה. "האדם החדש" אמור לזהות את האינטרס האישי שלו עם טובת הכלל וטובת המדינה, ולהיות נכון להקריב את רווחתו האישית למען הכלל. רעיון זה לא התגשם בברית-המועצות, גם אצלנו לא, אבל אצלנו הוא החזיק מעמד שנים רבות יותר מאשר בברית-המועצות. אידאל סוציאליסטי זה קבר לאידאל הציוני שהיה כרוך בהתיישבות, בכיבוש השממה, בתקומה הלאומית, בביטחון ובהגנה, וכל אלה השתלבו במהפכה האישית של כל "חלוץ" ושל כל חבר תנועת נוער בארץ, שהגשימו את האידאליים האלה בגופם ובנפשם בכל מאוּד.

להערכתו, יש מקום ל"אדם חדש", אך אין אפשרות שתהיה זו דרך חיים להמונים. מנהיגי התנועה לא הבינו כי דרך חיים אידאליסטית, מיוחדת במינה, יכולה להיות נחלתה של קבוצה קטנה, אליטיסטית, סלקטיבית. הניסיון להנחיל אותה להמונים – סופו כישלון.

/המשך בעמוד 4/

III

אידיאל נוסף של התנועה הקיבוצית היה יום עבודה של שמונה שעות בלבד, שיאפשר לאדם העובד גם פנאי להתפתחות רוחנית-תרבותית. בעיר, יותר ויותר בני אדם חיפשו מקורות להגדלת הכנסתם על ידי משרות נוספות, עיסוקים נוספים, שעות נוספות. חבר הקיבוץ המשיך לעבוד רק שמונה שעות בממוצע ביום, לא הגדיל את הכנסתו, אך נהנה מרמת חיים גבוהה: שירות צרכני מלא, כביסה מקופלת ומגוהצת, אוכל מוכן ומוגש שלוש פעמים ביום, חינוך וטיפול מלא בילדים, אולם ספורט, ברכת שחייה, מועדון, תיקונים בבית, גינון, שירותי בריאות ועוד. העלייה ברמת חייהם של חברי הקיבוץ, שלא הייתה מלווה בהגדלת ההכנסות, הייתה נטל כלכלי כבד – מבחינה מסוימת היה מצב זה אחד הגורמים לקריסה הכלכלית של קיבוצים רבים.

IV

לראשי התנועה החלוצית-סוציאליסטית הייתה מגמה ברורה: לשמש מנהיגות לתנועה הציונית. התנועה הקיבוצית הייתה חוד החנית של התנועה הציונית-סוציאליסטית ופעלה להגדלת משקלה במנהיגות זו. מגמה זו דרשה מעורבות רבה בעשייה הציבורית – הן בחברה הארץ-ישראלית והן ביהדות הגולה. המעורבות הייתה במגוון תחומים: בעיצוב המדיניות של היישוב היהודי כלפי משטר המנדט הבריטי וכלפי היישוב הערבי וכן בכל תכניות הביטחון, העלייה וההתיישבות. מעורבות זו לא הייתה כפויה, היא נעשתה ברצון ובהתלהבות. כמגשימי הרעיון הציוני, לא יכלו חברי הקיבוצים שלא להיות מעורבים ושלא להיות פתוחים לכל הנעשה בתנועה הציונית וכמובן גם בעולם כולו. מעורבות זו עודדה פתיחות לדעות שונות ולהשקפות עולם שונות, ובעיקר להשוואה בין אורח החיים הקיבוצי והישגיו הכלכליים והחברתיים ובין אלה של סביבתו.

במבט לאחור נראה שכל קבוצה חברתית שיצרה חברה ייחודית על בסיס רעיוני השונה מזה של סביבתה, יצרה במכוון חומת בידוד בינה ובין סביבתה. הסתגרות ובידוד כאלה מונעים תקשורת וחדירת השפעות חיצוניות. דוגמה לכך הן הקהילות החרדיות שבירושלים, בבני ברק או ברובע ברוקלין שבניו-יורק. בידוד כזה נוטה להבטיח לא רק המשכיות אלא גם גידול פנימי, מכיוון שהצעירים ממשיכים בדרכם של אבותיהם ונשארים באותה מסגרת חברתית. אולם התנועה הקיבוצית, בהיותה חלק מתנועה לאומית רחבה, לא יכלה ליצור לעצמה בידוד כזה, ואף לא שאפה לכך. דווקא הפתיחות, המעורבות והשאיפה להשתלב במנהיגות של העם היהודי ושל המדינה היו בין הגורמים לכך שחברה ייחודית כזו לא יכלה להתקיים לאורך זמן.

V

85 כתנועה השואפת לצדק חברתי, ראתה הקבוצה הקיבוצית ב"עבודה שכירה" ביטוי לניצול ולא-צדק. משום כך, בעשורים הראשונים לקיום המדינה הייתה העבודה השכירה אחד האיסורים החמורים ביותר במסגרת החיים הקיבוציים.

אולם עם התפתחות המשק הקיבוצי מבחינה טכנולוגית וכלכלית, נאלצו הקיבוצים להתמודד עם בעיה: כוח האדם שנדרש למשק המסועף לא גדל בהתאם להתפתחותו. הקיבוצים ניצבו לפני דילמה: האם להמשיך להימנע מעבודה שכירה אך גם לוותר על פיתוח המשק, 90 על הגדלת ההכנסה ועל עלייה ברמת החיים, או למלא את החסר בכוח אדם בעזרת עובדים שכירים ולהמשיך את ההתקדמות? השאיפה לרמת חיים גבוהה גברה על האידאולוגיה: תחילה הועסקו השכירים במחירת ובהיקף מצומצם, ובהמשך – בגלוי ובהיקף נרחב.

להרחבת השימוש בעבודה שכירה גרם גם הצורך הגובר של חברי קיבוצים ב"מימוש עצמי" – רבים עזבו את העבודה במשק ופנו לעיסוקים אחרים או ללימודים. את מקומם 95 מילאו עובדים שכירים. במשך הזמן הוכנסו לא מעט עובדים שכירים למקומות עבודה שנחשבו לבלתי נוחים, ובמהרה התפלגו משאבי האנוש ברוב הקיבוצים לשניים: בעבודות ה"שחורות" הועסקו השכירים, ואילו בתפקידי הניהול, הארגון ובשאר מקצועות "הצווארון הלבן" עבדו החברים. כמו כן מספר השכירים גדל מעבר לצורכי הקיבוץ, ולכן התשלומים לשכירים הפכו למעמסה כלכלית כבדה על הקיבוץ, ולעתים אף האיצו את התמוטטותו הכלכלית. 100 המושגים "ערך האדם", "עבודה עצמית" ו"ערך העבודה" נעלמו, פחות או יותר, משפת הדיבור הקיבוצית היום-יומית.

VI

השימוש במושג "שינויים" כדי לכנות את מה שעובר על הקיבוץ כיום – שגוי. כאשר התקיימו כקיבוץ, ניסינו לשפר את אורחות חיינו ורמת חיינו על ידי תקנות חדשות לבקרים, 105 ועדות ושינוי נהלים – כל אלה היו שינויים. כל זה לא עזר מכיוון שהבסיס הרעיוני שעליו נבנה הקיבוץ היה שגוי. הכישלון הכלכלי הוכיח שלרעיון כולו אין זכות קיום. התהליך שעוברת כיום התנועה הקיבוצית אינו "שינויים" – הוא פשוט "מהפכה"; הוא הופך את החברה הקיבוצית מחברה שיתופית לחברה קהילתית. מהפכה זו מבטלת לחלוטין את רעיון הקיבוץ – זה אינו קיבוץ שעבר שינויים, זה כלל אינו קיבוץ!

קטע א

לפניך חלק ממשנה י', פרק ה', **מסכת אבות**:

"ארבע מידות באדם:

האומר: שלי - שלי, ושלך - שלך [...];

שלי - שלך, ושלך - שלי [...];

שלי - שלך, ושלך - שלך [...];

שלי - שלי, ושלך - שלי [...]"

קטע ב

הקטע שלפניך לקוח מהרומן **מישל עזרא ספרא ובניו** מאת אמנון שמוש. בספר מתוארות קורותיה של משפחה יהודית אמידה מהעיר חלב שבסוריה. המשפחה עוסקת במסחר, ובניה מהגרים לארצות שונות. אחד מבני המשפחה בחר לחיות בקיבוץ, ולפני נסיעתו של הבן לקיבוץ אומר לו האב:

ואתה יודע, אלבר, מה עוד הייתי רוצה שתברר שם, אם כבר אתה נוסע מחר לשבוע ימים לקיבוץ? תשאל אותם ככה מן הצד, מן-הוון-להון, אם אמת הדבר שאין הם מקבלים כסף תמורת עבודתם; אם גם המנהלים עובדים ללא שכר ובלי הטבות ותגמולים למיניהם. אני רוצה לדעת את האמת. אם שינו טבעו של האדם, הרי שעשו מעשה; אבל אני איני מאמין בכל השטויות הללו. [...]

(מתוך אמנון שמוש, **מישל עזרא ספרא ובניו**, 1978, עמ' 122)

/המשך בעמוד 7/

ה ש א ל ו ת

ענה על כל השאלות 1-6.

שאלות 1-5 עוסקות במאמר "נפילתו של חזון".

1. **א.** מהו הבסיס הרעיוני העיקרי שעליו נבנתה החברה הקיבוצית, על פי המאמר? (5 נקודות)
- ב.** מה היו הקשיים בהגשמת רעיון זה? (6 נקודות)

2. המחבר מציין, בין היתר, גורמים כלכליים שהביאו לנפילת החזון של הקיבוץ. ציין שני גורמים כאלה, והסבר כיצד הם הביאו לידי כך. (10 נקודות)

3. הכותב מציין את המעורבות של הקיבוצים בעשייה הציבורית לאורך זמן. **א.** ציין את תרומותיה של מעורבות זו למדינה, על פי המאמר. (3 נקודות)
- ב.** מהי השפעתה של מעורבות זו על דמותו של הקיבוץ, לדעת הכותב? (3 נקודות)

4. **א.** כיצד הכותב מתייחס לניסיון האנושי שביקשה החברה הקיבוצית לממש? בסס את דבריך על המאמר. (4 נקודות)
- ב.** הכותב טוען: "השימוש במושג 'שינויים' כדי לכנות את מה שעובר על הקיבוץ כיום – שגוי" (שורה 103)? הסבר טענה זו על פי המאמר. (4 נקודות)

5. המחבר משתמש באמצעים רטוריים כדי לשכנע את הקורא. ציין שני אמצעים כאלה, הבא מהמאמר דוגמה לכל אחד מהם, והסבר כיצד כל אחד מהאמצעים שציינת משרת את מטרת הכותב. (6 נקודות)

שאלה 6 עוסקת בקטעים א-ב ובמאמר.

6. **א.** בקטע א (מסכת אבות) נזכרות ארבע מידות באדם. איזו מארבע המידות של חז"ל מבטאת בצורה הקרובה ביותר את היחס לרכוש בקיבוץ? נמק את בחירתך. (5 נקודות)
- ב.** קטע ב עשוי להסביר את העמדה של כותב המאמר כלפי כישלון הקיבוץ. הסבר קביעה זו. (4 נקודות)

פרק שני – הבעה (50 נקודות)

בחר באחד מהנושאים 7-10, וכתוב עליו מאמר בתיקוף של כשני עמודים.

7. חזון והגשמתו

בהיסטוריה ידועים חזונות וחלומות שהוגשמו במלואם, שהוגשמו בחלקם או כאלה שהגשמתם נכשלה.

כתוב מאמר על חזון שהוגשם במלואו או בחלקו או שהגשמתו נכשלה. תאר את החזון, את ההשפעות שהוא חולל ואת הקשיים שהיו כרוכים בהגשמתו. תוכל לבחור באחד מהחזונות הבאים או בחזון אחר, כרצונך: שויון בין בני אדם (בין גזעים, בין המינים או בין מעמדות כלכליים-חברתיים); הקמת מדינת ישראל; תחיית השפה העברית.

8. שיתוף ומעורבות

החיים במסגרות חברתיות מחייבים שיתוף ומעורבות ברמות שונות, לעתים על חשבון הפרט. כתוב מאמר, ובו הסבר טענה זו. הבע את עמדתך בנוגע ל"מחיר" שהפרט נתבע לשלם. בסס את דבריך על דוגמאות ממסגרות חברתיות שונות, כגון בית ספר, תנועת נוער, פנימייה, צבא, שנת שירות.

9. ערכו של ניסיון

במאמר "נפילתו של חזון" הכותב טוען כי "הכישלון אינו צריך ואינו יכול להמעיט מערכו של ניסיון..." (שורה 14). לעומתו יטענו אחרים כי יש לבחון ניסיון רק על פי תוצאותיו. כתוב מאמר, ובו דון בטענות אלה, והבע את עמדתך. בסס את דבריך על דוגמה אחת או יותר מחיי הפרט או מחיי הכלל.

10. הגבלת זכויות בני נוער

מפעם לפעם נשמעות קריאות להגביל את הזכויות של בני הנוער כדי להגן עליהם ועל סביבתם. דוגמאות לכך הן: איסור על בילויים של בני נוער לאחר השעה אחת בלילה, איסור על צפייה בסרטים מסוימים מתחת לגיל 16, הארכת התקופה שבה נהג צעיר חייב להיות מלווה על ידי נהג מנוסה ועוד. כתוב מאמר, ובו הבע את עמדתך כלפי הצעות מסוג זה. נמק והדגם את דבריך.

בהצלחה!